

ТАЄМНИЦЯ ШЕКСПІРОВИХ СОНЕТІВ

Шекспір, майже як і Гомер,— один з найлегендарніших поетів світу. Таємничістю, загадковістю вимережана також слава його сонетів. Ця таємничість завдячує передусім крайній убогості документальних свідчень про життя і творчість великого поета, а також педантизмові його дослідників та коментаторів або їхнім нахилам до сенсації.

Шекспірові сонети викликали і викликають загальний захват. Ще за якихось десять років до їх першого повного видання, здійсненого Торпом у 1609 році, друкуються схвальні відгуки про них. Мабуть (так твердять біографи), Шекспір декламував їх у палаці схильного до меценатства вельможі Саутгемптона, де зосереджувались найобдарованіші митці. І, таким чином, окремі цінителі поезії познайомилися з ними перед тим, як вони були опубліковані.

Із 154 сонетів Шекспіра вимальовувалась в уяві читачів (і особливо коментаторів) пікантна ситуація. Зачарований своїм юним другом, автор присвячує йому цілий цикл сонетів, сповнених почуття неземної ніжності й злагоди. В другому циклі їх постає образ коханої поета — «смутлявої

леді», яка не може похизуватись ані красою, ані вірністю в коханні. Вона зраджує поета з його юним другом... .

Кому адресує Шекспір свої сонети? Що відомо про об'єкти його сонетних звертань?

Відсутність документальних даних, загадкова посвята, що передувала «Сонетам», виданим у 1609 р., і загальна атмосфера таємничості навколо ймення Шекспіра — все це збуджувало і підстобувало ласих на здогади та гіпотези коментаторів. Вони й розкрояли сонети Шекспіра на згадані цикли: один — присвячений другові поета, другий — де оспівано «смугляву леді».

Сумнівність такого різкого поділу незаперечна. Серед Шекспірових сонетів є такі, де рід об'єкта звертання неможливо визначити точно, бо в англійській мові прикметники не мають родових закінчень.

Серед імен претендентів на почесне звання юного друга поета найчастіше згадувано лордів Пембрука та Саутгемптона.

Прихильники і пембруківської і саутгемптонівської версій намагалися вхопитись за найдрібніші натяки, щоб використати їх як аргументи для доказів своїх здогадок. У обох претендентів були деякі спільні риси, на які немовбито вказують сонети. І Пембрук, і Саутгемптон — аристократи, придворні королеви Єлизавети. Обидва молодші за Шекспіра (перший на 16, другий

на 9 років). Обое відзначалися привабливою зовнішністю, були героями любовних інтриг скандального характеру, і вдача як одного, так і другого немовби відповідає вдачі опоетизованого Шекспіром друга.

Пембруківці здебільшого підкреслюють, ніби загадкова присвята, що починається словами «єдиному, кому завдячують своєю появою наступні сонети, мр. W. Н...», містить у собі натяк саме на Пембрука, який до вшанування графським титулом (це сталося у 1601 році по смерті його батька) іменувався Вільям Герберт.

Пембруківці звертають також увагу на другий рядок першого сонета, де слово «Rose» у виданні 1609 року набране курсивом, і намагаються переконати (себе й інших), що й тут затаївся натяк саме на графа Пембрука, придворний титул якого обважнювався додатком: «Lord Ros of Kendal».

Послідовники саутгемптонівської версії нагадують, що пристрасний amator театру Саутгемптон був покровителем Шекспіра. Саме йому присвятив поет свої поеми «Венера та Адоніс» (1593) та «Лукреція» (1594). На цій підставі й доходять висновку, що лиш йому адресовані «Сонети». А щодо ініціалів W. H., які наводяться в присвяті, то вони, мовляв, або можуть не стосуватися об'єкта сонетних звертань, або, якщо й стосуються, то являють собою умисне переставлені

ініціали Саутгемптона, наймення якого Henry Wriothesley.

Пембруківці стояли на тому, що «смуглява леді сонетів» це придворна дама королеви Єлизавети — Мері Фіттон, з якою у Пембрука був таємний роман. А їх супротивники намагалися переконати, що таке припущення заперечується змістом 152 сонета. В ньому фігурує заміжня «смуглява леді», тоді як Мері Фіттон у той час, коли створювалися «Сонети», була неодружена. Чи не найгостріше обговорювався прихильниками обох версій 144 сонет. Вперше його було надруковано (як і сонет 138) у виданому Вільямом Джаггардом збірнику «Пристрасний прочанин». Цей збірник, що являв собою «піратське видання», з'явився в 1599 році. Прихильники пембруківської версії вичитують у 144 сонеті відтворення таємної змови Вільяма Герберта з Мері Фіттон, тоді як «антипембруківці» на основі документальних даних переконують, що Мері Фіттон і Вільям Герберт познайомилися тільки 1600 року. Існувала, нарешті, ще одна гіпотеза, згідно з якою Шекспір присвятив сонети не комусь, а собі. Таке твердження ґрунтується на тому, що літери W. H. можуть означати «Вільям собі». Згадані факти можуть лише служити одним із доказів того, що спроби знайти прямі біографічні аналогії до сюжетних колізій Шекспірових сонетів марні, а вимучені на цей кшталт здогади

облудні. Справедливу думку з цього приводу висловлює Анікст: «...розшук осіб, про яких згадується в сонетах, має в своїй основі натуралістичний погляд на природу мистецтва»¹.

Звичайні зіставлення сонетів Шекспіра з сонетами інших авторів дають підставу для висновку, що Шекспір перебував у полоні літературних традицій, образів і тем, а найголовніші ситуації «Сонетів» стилізовані в дусі мотивів, що бриніли в поезіях його попередників та сучасників.

Чужого на дух епохи Шекспіра полонили теми та ідеї Ренесансу. Розробляючи тему кохання та дружби, Шекспір переймає від італійських гуманістів ту концепцію любові, яка склалася на основі вчення давньогрецького філософа Платона і суть якої зводиться до того, що любов — не стільки форма взаємин між особами різних статей, скільки форма найідеальніших взаємин між людьми взагалі. Виходячи з такої засади, гуманісти-неоплатоніки ставили чоловічу дружбу понад кохання до жінки: дружба чистіша і світліша, ніж кохання, бо вона не засліплюється хтивістю, інстинктом почуттєвих насолод і втіх.

¹ Див.: Уильям Шекспир, Полное собрание сочинений в 8 томах, т. 8, М., «Искусство», 1960, стор. 582.

Саме такий платонічний характер дружби вимальовується в Шекспірових сонетах про розлуку (24; 44—47; 50; 51). До речі, прославляючи свого юного друга, Шекспір продовжував традицію, яка має глибоке коріння. Як відомо, ще давньогрецький поет Феогнід уславив поетичним словом образ свого молодого друга Кірна — сина аристократа Поліпая.

У перших 19 сонетах Шекспір оспівує дивовижно вродливого юнака і наполегливо радить йому (особливо в сонетах 7, 13, 14) одружитися й мати сина, щоб продовжити в ньому себе, свою красу:

Квіт правди і краси цвістиме спільно,
Як по тобі нащадок твій зросте (14).

Фізична і духовна краса Шекспірового друга оспівана з неабиякою вишуканістю (в дусі сонетних звертань, які стали традиційними): зовнішність Адоніса і Гелени меркне перед його вродою (сон. 53). Він є натхненником поета, його музою (сон. 78).

Та ось серед пишномовної риторики піднесеного захоплення звучить мотив гіркотного розчарування й докору. З 41 сонета довідуємось про подвійну зраду друга: він зійшовся з коханою поета. Та йому поет прощає це зухвальство, бо дружба, врешті, дорожча за кохання. Дружба просвітлює ум і очищає душу, кохання ж затуманює розум, п'янить, одурманює.

Сліпа любов затьмарила мій зір,
І те, що бачу,— вже мені незриме...

Такими словами починається 137 сонет і закінчується ще тяжчим акордом:

Я правди вже не бачу довгі дні,
І душу облягла чума брехні.

Любов «смуглявої леді», вторгаючись в ідеальні взаємини між ним та його другом, викликає у поета важкі настрої.

Третьою дійовою особою сонетів є образ поета. Сучасні дослідники відмовляються від «прямого ототожнення ліричного героя «Сонетів» з самим Шекспіром» (Авікст). Справді, ліричний герой сонетів, до образу якого «ввійшло немало особистого»,— це «не автопортрет, а художній образ людини, такої ж життєво правдивої і реальної, як образи героїв Шекспірових драм».

Ліричний герой сонетів, спочатку наївний і м'якосердий, поступово мужніє і загартовується, чинячи опір суспільній гидоті й моральному здираванню, які доводять його інколи до відчаю (що знайшло відбиток у сонетах 66, 121 та інших).

Розшуки об'єктів звертань у «Сонетах» — марна річ.

Ніщо не зобов'язувало Шекспіра до точності у відтворенні реальних особливостей конкретно взятих осіб. Навпаки, він, як митець, не міг не

скористатися правом на художній домисел чи вимисел.

Немає ніякої змоги чітко відмежувати сонети, присвячені другові поета, від сонетів, де фігурує «смутлива леді». Серед перших 127 сонетів є такі, що радше адресовані дамі, аніж джентльменові. В обох згаданих групах є сонети, де рід об'єкта звертань визначити неможливо, і в таких випадках перекладачі покладаються лише на своє чуття. А є й такі, де об'єкт звертання відсутній зовсім.

Сонетні традиції, в полоні яких був Шекспір, поклали значний відбиток на характер створення образів усіх трьох героїв, що фігурують у його сонетах.

Переважну більшість своїх сонетів Шекспір (як твердять дослідники) створює в період від 1592 по 1598 рік. Саме в ці роки одна за одною виходять в Англії сонетні збірки відомих тоді англійських поетів, таких як Самюел Дензел, Томас Уотсон, Барнебі Барнс, Томас Лодж, Джайлз Флетчер, Генрі Констебл, Вільям Персі, Майкл Драйтон, Едмунд Спенсер, Річард Барнфілд, Бартоломью Гріффін, Вільям Сміт, Генрі Лок, Роберт Тофт, Ніколас Бретон. Деякі з них опублікували навіть по дві збірки. У той же період

вийшли ще два сонетні збірники анонімних авторів. В жодній країні не скупчувалось одночасно такої кількості сонетистів. Складається враження, що Альбіон став тоді сонетним цехом. Шекспір у галузі творення сонетів з успіхом змагається з найобдарованішими своїми сучасниками.

Як поетична форма сонет з'являється, очевидно, в XIII ст. у провансальських трубадурів. Але світовою славою своєю він зобов'язаний італійському поетові-гуманістові Франческо Петрарці (1304—1374), який після Гвідо Кавальканті і Данте Аліґ'єрі був третім відомим сонетистом в Італії.

Класичний італійський сонет складається з двох катренів та двох терцетів. Катрени мають дві рими — перехресні (АБАВ) або охоплюючі (АББА). Терцети — здебільшого три (рідше дві) рими, розташовані таким чином: ВВГ ДГД або ВВГ ДДГ. Повторення слів (крім службових) у сонеті не допускається. Класичний розмір сонета — одинадцятискладовий вірш (у нас — п'ятистопний ямб). Відбиваючи переважно «конфлікт чуття» (І. Франко), сонет не позбавлений драматичного напруження. В першому катрені тема намічається, в другому розгортається і загостріюється, а в терцетах подається її вирішення або узагальнення, яке робить поет на основі зображеного.

Англійські поети починають захоплюватися сонетом з 16 ст. Спочатку вони переймають класичну італійську схему його, а потім виковують свою. Англійська схема сонета, яка прийняла назву шекспірівської (лише тому, що до неї вдався Шекспір), з'явилася до Шекспіра. Вона являє собою поєднання трьох катренів і фінального дуета (двовірша) з таким порядком римування: АБАБ ВГВГ ДЕДЕ ЄЄ. Обрана Шекспіром схема була не такою тісною, як італійська, що нав'язувала однакові рими для обох катренів і передбачала загальну кількість рим не більше п'яти (проти семи в англійській схемі).

Перші сонети в Англії з'являються під пером Томаса Уайєта (1503—1542), у творчості якого оригінально поєднуються досягнення італійської лірики та народної своєю суттю поезії Джефрі Чосера. Уайєт створює сонет, який на відміну від італійського складається з трьох катренів і двовірша.

Прийнята в Англії схема римування завдячує своєю появою іншому сонетистові — Генрі Говарду графу Серрі (1517—1547), у якого, правда, поряд з цим «шекспірівським» розташуванням рим знаходимо й інший їх порядок, як і в декого з його наступників. У Шекспіра зустрічаються лише поодинокі відступи від прийнятої норми (скажімо, у 99 сонеті 15 рядків, а 126 не має фінального двовірша).

До найобдарованіших сонетистів серед сучасників Шекспіра належать: Едмунд Спенсер (1553—1599), якого вважають другим після Чосера класиком англійської літератури; Роберт Грін (1560—1592), який разом з Христофером Марло (1564—1593) і деякими іншими панував на англійській сцені до того, як над виром лондонської поезії несподівано піднісся Шекспір; Майкл Дрейтон (1563—1631) — теж видатний поет і драматург.

Найзначнішими суперниками Шекспіра і в драматургії, і в ліриці були Грін та Марло. Змагання з ними знайшло, як вважають дослідники, відгомін в окремих його сонетах. Висловлюється припущення, що сонет 130, у якому варіюється тема сонета 21, є своєрідним випадом Шекспіра проти надуживання сонетними красивостями, на які багата поезія Гріна.

Тут беруться на карб і поетична нещирість Гріна, який оспівував у сонетах не реальну особу коханої, а якийсь абстрактний образ неіснуючої жінки; і неприязнь Гріна до Шекспіра, що знайшла відбиток у його передсмертному памфлеті, де він Шекспіра називає вискочнем; і те, що Шекспірова натура нерідко бунтувала проти всякого фальшу.

Безсумнівно, найсильнішим суперником Шекспіра і в ліриці, і в драматургії був його ровесник Христофер Марло. Коли Шекспір з'явився на

обрії лондонської поезії, Марло вже досяг зеніту поетичної слави. Коли Шекспір починав роботу над першими своїми хроніками, Христофера Марло вже знали як автора високохудожніх п'єс («Доктор Фауст», «Тамерлан Великий», «Мальтійський єврей», «Едуард II»), що увінчували славу цього «улюбленця муз».

Марло і Шекспір одночасно домагалися прихильності графа Саутгемптона: перший присвятив йому свою поему «Геро та Леандр», другий — «Венеру та Адоніса». Лише після трагічної загибелі Марло Саутгемптон почав прихильніше ставитись до Шекспіра.

Не виключена можливість, хоча й немає прямих доказів того, що 79 та 86 сонети містять у собі відгомін змагання з Марло.

Загадки, таємниці й породжувані ними припущення, здогади... Чи не дратують, чи не розчаровують вони? Не виключається, очевидно, й таке. Та разом з тим усе це й вабить, розпалюючи уяву не лише дослідника, але й читача. Мають чи не мають підставу всі згадані гіпотези, на яких, до речі, балансує шекспірознавство, та вони, певною мірою компенсуючи відсутність документально засвідчених фактів, дають змогу відчутти напружену атмосферу поетичних змагань, у якій Вільям Шекспір кував свої незабутні сонети.

Зваблені загадками романтичної інтриги сонетних героїв, читачі (а подекуди й коментатори та дослідники) іноді менше уваги приділяють як мотивам, що виходять за межі суто інтимних взаємин, так і поетичній формі, в яку вони вилиті. В «Сонетах» вимальовується передусім ніжна душа ліричного героя (поета), яку боляче вражають незначні, здавалося б, відступи від норм людяності, культивованої гуманістичною добою. Неуважність друга насторожує поета. Розлука мучить (сон. 47). Зрада викликає безутішне відчуття самотності (сон. 134). Вона доводить до відчаю (сон. 139). Стиснутий лещатами гіркого смутку, поет намагається затамувати душевний біль непереконалим логізуванням (сон. 42, згадуваний вище) або втішитись явним, неприхованим обманом (сон. 138). Але від цього йому стає ще тяжче, і він картає себе (сон. 137). Перед читачем вимальовується не лише ніжність поета, але й добросердечність його (сон. 94), що протистоїть хижим, егоїстичним нахилам та інстинктам.

Через своїх героїв Шекспір звертається до людства, піднімаючи завісу над таємницями своєї душі. З щирим уболіванням пише він про скороминучість краси та молодості (сон. 12)

і радить продовжити себе в потомстві (сонети 1—17). Його засмучує всякий, хто намагається накинати покривало краси на свою порочність (сон. 95). Поета обурюють люди, які міряють інших на свій аршин (сон. 121), гнітять суспільна несправедливість (сон. 66), обсідають чорні думи про смерть (сон. 74).

Але бувають і світлі хвилини. Тоді поет заявляє про перевагу людського духу над смертю (сон. 146). Це зерно мотиву Гетевого «Фауста» зустрічається пізніше в сонеті Джона Донна (1573—1631), опублікованому через два роки після його смерті¹ (1633).

На вірі в непереможну силу людського духу базується тема безсмертя поета і поезії, тема, якої Шекспір торкається в сонетах 54, 60, 63, 65 і особливо в 55 та 81-му.

І за життя й по смерті Шекспірові ставили на карб неоригінальність, надмірну, гіпертрофовану залежність від попередників та сучасників у виборі тем, сюжетів, поетичних форм. Немало писали й про його захоплення модним тоді еффуїз-

¹ Питання про можливість запозичення залишається відкритим.

мом — пишномовним способом вислову, властивим багатьом англійським поетам кінця 16 віку. (Термін походить від назви роману Джона Лілі (1554—1606).

Інколи такі закиди висловлювано в різкій формі. Говорилося, наприклад, що, віддаючи данину моді та бажаючи мати читачів серед людей великосвітських, Шекспір відкрив виробництво «ходового товару» (тобто сонетів) і почав старанно карбувати фальшиве золото поезії, не обманюючись щодо справжньої вартості своєї роботи¹.

Отже, висловлювано думку про безтурботно-ремісничє ставлення поета до своєї праці.

Висловлювано, проте, й інші міркування. Вони знайшли відгомін у «Смуглявій леді сонетів» Бернарда Шоу, який вкладає в уста Шекспіра зворушливі слова про силу поетичного вислову, про те, що хоча світ і бридкий, а люди — тільки черва, та варто лиш усю цю гидоту причепурити чарівним убранням слів, як ми самі перетворюємось і дух наш починає буяти у вишині, а земля цвісти, як райський сад.

Шекспір щедро запозичав. Він брав готові схеми, сюжетні колізії, переймав форми, швидко освоївся з евфуйстичною манерою вислову. Але,

¹ Див.: Стаття «Шекспір», Брокгауз — Ефрон, т. V, с. 116., 1894, стор. 404.

опановуючи стихію художнього слова, він не переймав сліпо, не брав бездумно.

Якщо початок поетичної діяльності Шекспіра позначився відчутним впливом еффуїзму, то невдовзі у нього починає з'являтися скептичне ставлення до еффуїстичних надуживань та викрутасів. Уже в ранніх своїх творах Шекспір починає глузувати з тих, що упиваються пуста-дзвонною фразою. Його Генріх V рішуче відкидає пишномовність у висловленні почуття любові. Джульєтта у вишуканих фразах про кохання схильна вбачати нещирість.

Шекспіра часто дратує будь-яка штучність, неприродність чи то в зовнішньому вигляді, чи в манерах, чи в способі вислову.

Правда, під впливом окремих сонетів може скластися враження, що іноді Шекспір і сам хизується своєю віртуозністю, своїм умінням нарочито обігравати слова. Так, у 127 сонеті він легко і вправно грає на двозначності слова fair, що означає і прекрасна, і білява. Сонети 135 і 136 побудовано на грі словом will (див. про це піжче). Але у більшості інших відчувається невдоволення штучністю; поет — проти умисних прикрас: облудні прикраси принижують справжню красу (сон. 127). Така ж думка висловлюється в сонеті 68, де згадано про моду на фальшиві зачіски з чужого волосся. Цей сонет, до речі, міг сприйматися як зухвалий випад проти коро-

леви Єлизавети, яка не тільки прикрашалась перуками, але й дозволяла розривати могили для добування волосся, з якого виготовлялися перуки.

Вимогу невимушеності, природності поширює Шекспір і на мистецтво слова (у всіх його видах). Іноді поет вважає за краще бути грубим, аніж улесливим, пересолодженим. Вимоги простоти вислову знайшли відгомін у сонетах 82—85. І коли Шекспір надуживає евфуїстичними надмірностями, описуючи, наприклад, красу свого друга, складається враження, що іноді він просто лукавить, що це у нього лише прийом, завдяки якому він підкопується під евфуїзм, і це викликає асоціацію з гейневською іронією.

Черпаючи у своїх попередників та сучасників, Шекспір перевершив їх щирістю тону, глибиною думки, силою почуття, несамовитістю, стихійністю й влучністю вислову, багатством та свіжістю барв. Усе це дуже важко відтворити в перекладі на іншу мову.

А сонети Шекспіра варті того, щоб оживати постійно обновлятись у мовах культурних народів. Піонерами в справі їх перекладу були німці. Карл Лахман у 1820 році відкриває

історію їх перекладу на німецьку мову. За ним — Людвіг Тік. Після них на протязі майже сторіччя в цій галузі працюють іще які два десятки поетів-перекладачів. Найвизначнішими з них були Г. Регіс, переклад якого, здійснений 1836 року, було перевидано навіть у 1964 році, як роботу варту уваги; Фрідріх Боденштедт — поет, прозаїк і перекладач (відомий також своїми перекладами з Пушкіна, Лермонтова, Марло, українських народних пісень тощо), у перекладі якого «Сонети» з'явилися 1862 р.; Стефан Георге — видатний поет і майстерний перекладач, що завершив свою працю над перекладом «Сонетів» у 1909 р.; Людвіг Фульда — автор дотепних п'єс, який опублікував свій переклад у 1913 році. З'являються нові переклади й тепер.

В тридцяті роки минулого віку заходяться біля «Сонетів» французькі перекладачі. Повний прозовий переклад їх на французьку мову здійснив Франсуа-Віктор Гюго (син великого поета).

Італія ознайомила з сонетами Шекспіра завдяки перекладові Етторе Санфеліче (1898).

Перекладають сонети й на слов'янські мови — поляки, чехи, болгари та ін.

Наприклад, польською мовою вони починають з'являтися з середини 19 ст. (Перша ластівка — 10 сонетів у перекладі Константина Піотровського, вміщених в книзі «Шекспір, Мільтон, Байрон. Вибрані сонети...», виданій у Вільні року

1850). Після цього вряди-годи поодинокі сонети з'являються в польських періодичних виданнях. У 1912 році вони виходять окремою збіркою в перекладі Яна Каспровича.

Більш ніж двадцять польських перекладачів відзначилося в галузі перекладу «Сонетів». Серед них — деякі відомі польські поети. До 400-річчя з дня народження Шекспіра вийшов повний переклад сонетної спадщини Шекспіра. В збірці вміщено переклади Адама Плуга, Владислава Тарнавського, Яна Каспровича, Єжи Сіто, Віктора Ворошильського та багатьох інших.

Російські перекладачі вдаються до сонетів Шекспіра з другої половини 19 віку. Першим, хто переклав (у період від 1859 по 1876 рік) п'ять сонетів, був І. Мамуна. У 1880 р. видає свої переклади Микола Гербель. Після нього 16 сонетів перекладає П. Кусков. Каншин здійснює прозовий переклад сонетів 1894 р.

Року 1912 з'являється книга «Сонеты Шекспира» (безплатний додаток до журналу «Пробуждение»). Тут було вміщено 28 сонетів у перекладі різних авторів: І. Мамуни, М. Гербея, А. Кремльова, В. Лихачова, Ф. Червінського, К. Фофанова, М. Холодковського та інших.

Через два роки виходить переклад «Сонетів» (у супроводі оригіналу), здійснений Модестом Чайковським (братом композитора).

З радянських російських поетів «Сонети» при-

ваблюють О. Румера, Б. Пастернака, С. Маршака, В. Рогова. Румер персклав біля 20 сонетів, Б. Пастернак — два (66 і 73), В. Рогов — три (44, 55, 106).

У 1948 р. виходять «Сонеты Шекспира в переводе С. Маршака». Слава цієї книги С. Маршака вийшла далеско за межі нашої Вітчизни. Його робота гідно увінчала історію перекладання «Сонетів» на російську мову. (Див. ст. В. Разової «Сонеты Шекспира в русских переводах» в зб. «Шекспир в мировой литературе». «Художественная литература», М.—Л., 1964, стор. 361—381). Звучать «Сонеты» й мовами інших братніх народів нашої країни. Скажімо, вони вийшли білоруською мовою в перекладі Володимира Дубовки (1964), грузинською в перекладі Гіві Гачечиладзе (видавалися кілька разів, починаючи з 1952 р.). Україна не багата майстрами, що бралися за переклади «Сонетів».

Першим звернувся до них Іван Франко. Він переклав сонети 14, 28, 29, 30, 31, 66, 76, 96, 130, 131, 143. У двох сонетах, які переклав Франко (96 та 130-му), не збережена форма сонета. Вони перекладені чотиристопним хорезм і складаються відповідно з 4-х та 6-ти чотирирядкових строф. А там, де ритміка і строфіка не порушені, Франко не завжди дотримується точно визначеної кількості стоп у рядку і не почуває себе зв'язаним самим порядком у розташуванні рим,

прийнятим Шекспіром. 29-й сонет переклав П. Грабовський, зримувавши свій переклад на італійський кшталт. Перекладав сонети також друг Лесі Українки Максим Славинський.

Перекладач у прозі — раб, перекладач у поезії — суперник. Можливо, усвідомлення цього афоризму, сформульованого Жуковським, стримувало не одного перекладача, що волів би взятися за сонети Шекспіра. Однак це твердження по-різному можна тлумачити: не лише як пересторогу, але і як девіз, що розв'язує руки перекладачеві. Очевидно, саме так сприймають його майстри, що досягли високого рівня у техніці перекладу.

Такий, скажімо, був С. Маршак. Його переклад «Сонетів» базується на принципі довільного перекладу, зробленого витончено, на високому рівні майстерності. Варто тільки зіставити його з переважною більшістю дореволюційних російських перекладів, щоб переконатися, наскільки він переважав своїх попередників поетичністю, добрим смаком, досконалим опануванням віршової техніки. Але, мабуть, не буває перекладів єдино можливих, остаточних, особливо якщо йдеться про такого поета, як Шекспір. Блискучий пере-

клад Маршака дає читачеві Шекспіра надто «спроясненого», логізованого¹.

Д. Паламарчук бездоганно володіє віршем і мовою. Та, на відміну від Маршака, український перекладач не прагне будь-що впорядковувати Шекспірову «дикість», приборкувати стихійну силу його вислову, робити його елегантним. Вистачить порівняти хоча б 20-й сонет в обох перекладах, щоб пересвідчитися в цьому. Великі, часом нездоланні труднощі підстерігали перекладача в роботі над багатьма сонетами. Взяти, скажімо, сонет 135-й. Він, як і наступний, «балансує» на грі слів, власне, одного слова will, що вживається тут у кількох значеннях. Це одночасно й ім'я (скорочене від William), і «воля», «бажання», «хіть», «примха». І, як стверджують дослідники Шекспіра, в сучасній йому мові це слово мало ще одне — виразно сексуальне значення. В сонеті автор пропонує своїй подрузі (чи другові — з оригіналу не можна точно встановити адресата) до багатьох бажань (will) додати ще одного Will'я, тобто його самого, поета, і нехай, нарешті, в цьому Віллі зіллються всі її (чи його) воління. Ця гра слів, що не позбавлена у Шекспіра евфуйстичної надуманої віртуозності, вимагає надприродної вправності і від

¹ Див. цікавий аналіз 116 сонета в книзі Є. Еткінда «Поэзия и перевод». М.—Л., 1963, стор. 80—86.

перекладача. Недарма багато перекладачів відмовились відтворити цю гру слів, обмежуючись приміткою. Так зробив Маршак, а польський перекладач Каспрович іще додав, що «цієї гри польською мовою віддати неможливо». Переклад цього сонета у Д. Паламарчука дає уявлення і про складність його завдання, і про рівень виконаної праці.

Досить прочитати 66-й сонет у перекладі Д. Паламарчука, щоб побачити, як максимально використав він усі стилістичні і версифікаційні можливості для відтворення болю, неспокою, благородного гніву, якими перейнято цей шедевр Шекспіра.

Робота такого великого масштабу не могла бути виконана на одному рівні,— є, ясна річ, переклади кращі й гірші, як і в кожного, хто брався за ці твори надзвичайної складності. Проте можна вже тепер сказати, що переклад Д. Паламарчука стане тривким надбанням нашої літератури. Нечисленні журнальні публікації сонетів уже привернули увагу до них: зацікавили вони, скажімо, композитора Б. Буєвського, який кілька з них поклав на музику.

В духовній скарбниці людства сонетам Шекспіра належить одне з почесних місць.

Вони оспівують щиру приязнь, ніжне кохання,
стійкість вдачі, світлий розум, чистоту взаємин
між людьми. Цим вони вславили й самого поета,
який і про себе міг би сказати:

Ти смерті й забуття минеш дорогу
І, відшукавши путь в людські серця,
Вперед ітимеш із віками в ногу,
Аж доки дійде світ свого кінця.

Болеслав БУЯЛЬСЬКИЙ